

Система психопрофілактики ксенофобії в студентському середовищі

І. О. Бореичук

Рівненський державний гуманітарний університет

Paper received 27.07.17; Accepted for publication 25.08.17.

Анотація. У статті представлено опис результатів застосування програми подолання ксенофобії, яка передбачає здійснення первинної, вторинної та третинної психопрофілактики. Встановлено, що дана психологічна система, передбачає виявлення провідного механізму психопрофілактики, врахування чинників, що призводять до її виникнення, умов та засобів блокування деструкцій особистості. Отримані результати підтверджують зниження рівня ксенофобії, під впливом засобів, включених в систему заходів профілактики ксенофобії.

Ключові слова: ксенофобні тенденції, прояви ксенофобії, толерантність, соціально-психологічний тренінг, профілактика.

Постановка проблеми. Узагальнення результатів досліджень щодо виявлення механізмів, які запускають процес формування ксенофобії [2; 5] дозволило виділити дві групи таких механізмів: соціально-психологічні та механізми психологічного захисту. До соціально-психологічних механізмів віднесено зараження, навіювання, міфологізацію, ідеалізацію «своїх», ефект дегуманізації жертви, феномен внутрігрупового фаворитизму. У процесі виникнення ксенофобії поряд з соціально-психологічними механізмами значну роль відіграють механізми психологічного захисту, до яких належить ідентифікація та інтелектуалізація.

Поєднання дії соціально-психологічних механізмів та механізмів психологічного захисту, що зумовлюють появу ксенофобних реакцій, призводить до виникнення в свідомості образу «чужого», що, на нашу думку, є основою ксенофобії.

Не зважаючи на наявні напрацювання в сучасній науці недостатньо дослідженими залишаються умови, шляхи та засоби психопрофілактики ксенофобії, що дозволили б створити середовище толерантне до представників різних спільнот, що є особливо важливим в юнацькому віці, оскільки в цей період відбувається закріплення змістовних складових етнічної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Д. Попова визначила напрямки профілактики ксенофобії, що можна розглядати на суспільному рівні її функціонування: формування розуміння та поваги до інших народів, культур, цивілізацій; домінування суспільно схвалюваних життєвих цінностей; усвідомлення необхідності міжнаціональної співпраці; цілеспрямоване створення умов для освоєння людиною культури і побуту різних народів; розвиток умінь вести відкритий міжконфесійний та міжкультурний діалог; засудження расизму, антисемітизму та інших форм нетерпимості та дискримінації; припинення підбурювання до ненависті на ґрунті раси, кольору шкіри, мови, релігії тощо; відкидання і засудження тероризму та будь-яких форм екстремізму [1, с. 132].

Основним завданням, що реалізується в процесі роботи щодо профілактики ксенофобії, на думку В.Л. Літвінової, є формування міжетнічної толерантності, що розглядається як стійкість до етнічних, культурних та інших відмінностей за умови розуміння стійкості як інтегральної якості особистості, ціннісно-когнітивного конструкта, що формується в процесі

соціалізації. Виділено декілька груп умов формування міжетнічної толерантності: економіко-демографічні, соціально-політичні, історико-культурні, соціальні, індивідуальні, оціночно-операційні, індивідуально-поведінкові [4, с. 160].

Зважаючи на тенденцію поширення проявів ксенофобії в сучасному суспільстві, особливо серед студентської молоді, актуальним завданням є вивчення існуючих засобів профілактики цього явища та розробка на цій основі нових.

Постановка завдань нашого дослідження. У процесі впровадження заходів щодо первинної розвитку ксенофобії в студентському середовищі здійснено первинну, вторинну і третинну профілактику. При цьому первинна профілактика розглядалась як така, що дозволяє попередити появу порушень у розвитку чи поведінці; вторинна – передбачала роботу з особами, в яких спостерігаються незначні порушення, з метою недопущення їх поглиблення; третинна – застосування системи заходів, спрямованих на гармонізацію особистості, що має значні порушення [3, с. 109]. Таким чином первинна профілактика передбачала роботу з респондентами, яким ознаки ксенофобії не властиві; вторинна – з опитуваними, в яких спостерігаються ксенофобні тенденції; третинна – з особами, яким притаманні виражені прояви ксенофобії.

Основне завдання нашого дослідження це описати результати застосування розробленої програми психопрофілактики ксенофобії в студентському середовищі.

Принцип комплектування тренінгових груп був реалізований на основі врахування даних, отриманих на етапі емпіричного аналізу піднятої проблеми. Оскільки психопрофілактика здійснювалась на трьох рівнях, то для утворення першої групи були відібрані респонденти, яким не притаманні ознаки ксенофобії, при формуванні другої – опитувані, яким властиві ксенофобні тенденції, третьої – респонденти з вираженими ознаками ксенофобії. Усі три групи були практично однорідними за ознакою віку, оскільки включали студентську молодь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, при проведенні заходів з первинної профілактики, основним засобом роботи був соціально-психологічний тренінг, спрямований на розвиток толерантності. При здійсненні вторинної профілактики використовувався тренінг, що має на меті особистісний розвиток, який сприятиме виробленню оптимальних моделей самосприйняття та побудови між-

собистісної взаємодії. Крім проведення соціально-психологічного тренінгу здійснювалась консультативна робота з особами, яким властиві ксенофобні тенденції. Підбір технік відбувався з врахуванням психологічного профілю особистості, якій притаманні ознаки ксенофобії, а також детермінанти її появи.

Соціально-психологічний тренінг розвитку толерантності, що застосовувався на рівні первинної профілактики, сприяв процесу особистісного зростання за рахунок розвитку толерантності як риси, що дозволяє неупереджено оцінити представника іншої групи, вислухати та зрозуміти протилежну точку зору, продемонструвати повагу та прийняття оточуючих.

Первинна профілактика, що передбачала роботу з респондентами, яким ознаки ксенофобії не притаманні, проводилась зі студентами першого курсу. Ідентичність контрольної та експериментальної групи перевірялась за допомогою ϕ^* критерію Фішера ($\phi^*=0,16$ при $\phi^*_{кр}=1,64$). Для перевірки ефективності програми первинної профілактики ксенофобії використовувалась методика виявлення схильності до ксенофобії (О.М. Юрасова) та опитувальник для виявлення ступеня вираженості ксенофобних установок (О.Д. Гуріна).

Отримані результати вказують на те, що в експериментальній групі, з якою проводився соціально-психологічний тренінг спрямований на розвиток толерантності, зберігаються низькі показники схильності до ксенофобії та ксенофобних установок, тоді як в контрольній групі, з якою робота не проводилась, спостерігається зростання схильності до демонстрації жорстокості та агресії щодо представників інших спільнот.

У межах здійснення заходів вторинної профілактики основним методом роботи також виступав соціально-психологічний тренінг, який був спрямований на подолання ксенофобних тенденцій студентської молоді. Окрім тренінгової роботи з особами, яким властиві тенденції до розвитку ксенофобії, проводилось психологічне консультування, організоване на засадах гуманістичної психології, що передбачало аналіз внутрішніх детермінант, які спонукають особистість до самоствердження за рахунок приниження чи неприйняття представників інших спільнот.

Отже, розроблений соціально-психологічний тренінг передбачав корекцію ксенофобних тенденцій за рахунок розвитку толерантності, емоційної стабільності, здатності до саморегуляції, а також зниження рівня тривожності та конформності.

Третинна психопрофілактика передбачала роботу з особами, яким властиві виражені прояви ксенофобії та включала здійснення психологічного консультування, спрямованого на реконструкцію ціннісно-сміслової сфери особистості за рахунок включення в неї конструктивних гуманістичної орієнтації. Тренінг передбачав корекцію ксенофобії шляхом реконструкції системи цінностей індивіда та запуску процесу його особистісного зростання, спрямованого на розвиток толерантності, емоційної стабільності, здатності до саморегуляції, а також подолання жорстокості, надмірної домінантності, руйнування ксенофобних установок.

Оскільки програма первинної профілактики ксено-

фобії мала на меті розвиток толерантності, як передумови закріплення конструктивних тенденцій щодо взаємодії з представниками інших спільнот, для перевірки її ефективності використовувався також експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухлаєв, Л.А. Шайгерова).

В експериментальній групі спостерігається збільшення рівня етнічної, соціальної та особистісної толерантності, що підтверджено методами математичної статистики. Це вказує на те, що в учасників тренінгової групи сформувався вищий рівень прийняття членів аутгруп, схильність проявляти до них терпимість та повагу. Натомість в контрольній групі спостерігається незначне зниження рівня толерантності, що підтверджує необхідність проведення корекційної роботи.

Перевірялась також ефективність засобів вторинної профілактики, а саме, соціально-психологічного тренінгу та психоконсультативних процедур, спрямованих на подолання ксенофобних тенденцій студентської молоді. Для перевірки ефективності програми вторинної профілактики ксенофобії використовувалась методика виявлення схильності до ксенофобії (О.М. Юрасова), опитувальник для виявлення ступеня вираженості ксенофобних установок (О.Д. Гуріна), експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухлаєв, Л.А. Шайгерова).

Аналіз результатів, отриманих в експериментальній групі, вказує на значне зниження схильності до ксенофобії ($\phi^*=2,11$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$). В респондентів спостерігається підвищення готовності до взаємодії з представниками інших етнічних чи соціальних груп, зникнення тенденції до ізоляціонізму, як захисної реакції на зіткнення з «іншим», збільшення здатності до встановлення конструктивних міжособистісних стосунків, готовність до взаємодії з представниками інших спільнот не лише на офіційному, а й на неформальному рівні.

Спостерігається також руйнування ксенофобних установок ($\phi^*=2,12$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що змушували сприймати «іншого» як «ворога». Розширилась здатність оцінювати іншу людину не через призму стереотипів та негативних установок, а за рахунок усвідомлення та прийняття її індивідуальних якостей та властивостей. У респондентів збільшився рівень етнічної толерантності ($\phi^*=3,01$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що вказує на їх здатність встановлювати конструктивну взаємодію з представниками інших етнічних груп, неупереджено їх оцінювати, бачити в іншому швидше друга, ніж ворога. В учасників розвинулась здатність ставитись до представників інших національностей з повагою, демонструвати по що до них прийняття.

Рівень особистісної толерантності також зріс ($\phi^*=2,75$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що проявляється в підвищенні здатності до встановлення гармонійних стосунків з оточуючими, будувати об'єктивний образ оточуючої реальності, протистояти впливу засобів масової інформації, де образ «чужого» отожднюється з образом «ворога».

Аналіз результатів отриманих в контрольній групі

вказує на відсутність статистично значущих відмінностей між показниками першого та другого діагностичного зрізу. Це свідчить про те, що зміни, які відбулися в експериментальній групі, викликані саме впливом програми психопрофілактики, а не процесами природного розвитку групи, що дозволяє рекомендувати розроблену програму вторинної профілактики ксенофобії для подальшого застосування.

У процесі роботи перевірялась також ефективність програми третинної психопрофілактики, що передбачала застосування психоконсультативних технік, спрямованих на реконструкцію ціннісно-сислової сфери особистості. Допоміжним методом був соціально-психологічний тренінг, що має на меті подолання ксенофобії. Була сформована також контрольна група, ідентична експериментальній за основними параметрами ($\phi^*=0,25$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$). В процесі перевірки ефективності програми третинної профілактики ксенофобії використовувались такі методики: методика виявлення схильності до ксенофобії (О.М. Юрасова), опитувальник для виявлення ступеня вираженості ксенофобних установок (О.Д. Гуріна), експрес опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухласв, Л.А. Шайгерова).

Після проведення психопрофілактичної роботи в учасників спостерігалось виражене зниження схильності до ксенофобії ($\phi^*=4,22$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що супроводжувалось зміною поведінкових реакцій на зіткнення з «чужим». Якщо раніше респонденти демонстрували в таких випадках агресію та жорстокість, то після проведення роботи зросла їх здатність до підтримання з представниками інших етнічних чи соціальних груп конструктивних стосунків.

Зменшилась також вираженість ксенофобних установок ($\phi^*=3,74$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що вказує на руйнування стереотипів та стигм, у відповідності з якими оцінювались представники інших спільнот. Це дозволяє особистості формувати об'єктивний образ партнера по спілкуванню, що ґрунтується на досвіді взаємодії з ним, а не на уявленнях, що існують на рівні суспільної свідомості. Звільнення від негативних установок розглядалось як важлива передумова подолання ксенофобії на когнітивному рівні, оскільки об'єктивна оцінка іншої людини дозволяє побудувати конструктивну стратегію співпраці з нею, ґрунтовану на демонстрації поваги.

Значно збільшився рівень етнічної толерантності ($\phi^*=3,74$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що вказує на підвищення готовності учасників до взаємодії з представниками інших народів. Змінилось ставлення до членів етнічних меншин, учасники розвинули здатність сприймати їх більш об'єктивно, демонструвати щодо них прийняття та дружельюбність, ступінь яких відрізняються, в залежності від того, які стереотипи були сформовані до початку роботи.

Зріс рівень особистісної толерантності ($\phi^*=2,27$ при $\phi^*_{кр}=1,64$, $p < 0,05$), що вказує на збільшення відкритості учасників до встановлення нових контактів, відсутність страху та тривоги при взаємодії з людьми, які відрізняються від них за однією зі значущих ознак, що свідчить про пропрацювання ксенофобії на емоційному рівні та є базою для подальшого особистісно-

го зростання і самовдосконалення членів експериментальної групи.

Оскільки одним з базових завдань третинної психопрофілактики була реконструкція системи цінностей ксенофоба, при перевірці ефективності розробленої програми використовувався ціннісний опитувальник Ш. Шварца.

Порівняння отриманих даних вказує на те, що в процесі роботи зменшилась суб'єктивна значущість цінності «влада», яка у випадку ксенофобії була реалізована за рахунок самоствердження та демонстрації зверхнього ставлення до представників інших етнічних чи соціальних груп. Таким чином, принижуючи інших, індивід підвищував свою самооцінку, демонстрував зверхню позицію. При проведенні профілактичної роботи відбувалось скеровування шляхів реалізації цієї цінності в соціально прийнятне русло, за рахунок демонстрації успіхів в навчанні, спорті тощо.

Зросла значущість цінності «самотійність», що дозволило особистості будувати картину оточуючого світу не на основі інформації, що подається засобами масової інформації, чи нав'язується членами референтної групи, а на основі власного аналізу, співставлення фактів та вигадок.

Значно збільшилась значущість цінності «універсальність», що передбачає демонстрацію толерантності щодо оточуючих, включаючи і членів аутгруп, прояв розуміння та поваги щодо них, сприйняття як повноцінних членів соціуму.

Спостерігалась зміна місця в ієрархії цінностей конструкту «доброта», що в процесі роботи підтвердив свою значущість та став сприйматися як важлива якість, яка дозволяє зберегти цілісність соціуму, створити в ньому умови, сприятливі для функціонування всіх його членів. Ця цінність розглядалась як одна з гуманістично орієнтованих, що робило її включення в систему ціннісних орієнтацій учасників вагомим завданням.

Показники отримані в контрольній групі практично не змінилися, що підтверджує те, що конструктивні зміни, які відбулися в системі ціннісних орієнтацій членів експериментальної групи, та зумовили значне зниження рівня ксенофобії, викликані саме впливом процедур, включених в систему заходів третинної профілактики ксенофобії.

Отже, поєднання засобів первинної, вторинної та третинної профілактики дозволяють подолати прояви ксенофобії на різних рівнях її розвитку, або ж не допустити її появи взагалі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Розробка системи засобів психопрофілактики ксенофобії в студентському середовищі ґрунтується на застосуванні принципів гуманістичного підходу, що передбачає сприйняття особистості як неповторної індивідуальності.

Система подолання ксенофобії передбачає застосування засобів первинної, вторинної та третинної профілактики. Завданням первинної профілактики є недопущення формування ксенофобії шляхом розвитку толерантності особистості, що забезпечує прийняття та повагу членів аутгруп. Засобом такої роботи обрано соціально-психологічний тренінг, зважаючи на

його значні розвивальні та корекційні можливості, активність усіх учасників групи, атмосферу довіри та розкнутості, що створює передумови для саморозкриття і особистісного зростання.

Засоби вторинної психопрофілактика дозволяють скорегувати ксенофобні тенденції шляхом участі в тренінговій роботі, а також за рахунок проведення індивідуальних психологічних консультацій, спрямованих на особистісний розвиток та пропрацювання проблем, що лягають в основу деструктивних поведінкових проявів індивіда.

Основним завданням третинної профілактики є реконструкція системи ціннісних орієнтацій ксенофоба,

що спрямована на включення в її структуру гуманістично орієнтованих конструктів. Провідним засобом такої роботи є психологічне консультування учасників з метою виявлення глибинних внутрішніх конфліктів та проблем, що призвели до деструкції особистості. В процесі роботи використовувались трансформаційні техніки, що передбачають реконструкцію системи світосприйняття особистості.

Програма психопрофілактики підтвердила свою ефективність на всіх рівнях, що дозволяє використовувати її з метою недопущення появи ксенофобії в студентській молоді, корегування ксенофобних тенденцій та подолання виражених ознак ксенофобії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Д. Полікультурна освіта в контексті соціальної профілактики екстремізму та ксенофобії / Д. Попова // Освітologia. – 2014. – Вип. 3. – С.130-135.
2. Коростелина К. В. Система социальных идентичностей : опыт анализа этнической ситуации в Крыму / К. В. Коростелина. – Симферополь: Доля, 2009. – 256 с.
3. Лакосина Н. Д. Медицинская психология - 2 изд. / Н. Д. Лакосина, Г. К. Ушаков. – М.: Медицина, 1984. – 272 с.
4. Литвинова В. Л. Социально-психологические условия формирования межэтнической толерантности российской молодежи: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / В. Л. Литвинова. – М., 2007. – 214 с.
5. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура / А. Ф. Лосев. – М., 1991. – 266 с.

REFERENCES

1. Popova D. Multicultural education in the context of social prevention of extremism and xenophobia / D. Popova // Osvitologiya. – 2014. – Issue. 3. – P.130-135.
2. Korostelina K. The system of social identities: the experience of analyzing the ethnic situation in the Crimea / K. Korostelina. – Simferopol: Dolya, 2009. – 256 p.
3. Lakosina N. Medical Psychology - 2 edition. / N. Lakosina, G. Ushakov. – M.: Medycyna, 1984. – 272 p.
4. Litvinova V. Social and psychological conditions for the formation of interethnic tolerance of Russian youth: the dissertation of the candidate of psychological sciences: 19.00.05 / V. Litvinova. – M., 2007. – 214 p.
5. Losev A. Philosophy. Mythology. Culture / A. Losev. – M., 1991. – 266 p.

The system of psychological prevention of xenophobia in the student community

I. O. Boreychuk

Abstract. In the article the author presents the results of the application of the program to overcome xenophobia, which involves the implementation of primary, secondary and tertiary preventions. It is defined that this psychological system involves revealing the leading mechanism of psychological preventions, taking into account the factors leading to its occurrence, conditions and means of blocking destructions of the individual. The received results confirms the decrease of the level of xenophobia, under the influence of the means included in the system of measures for the prevention of xenophobia.

Keywords: xenophobic tendencies, manifestations of xenophobia, tolerance, social and psychological training, prevention.

Система психопрофилактики ксенофобии в студенческой среде

И. О. Борейчук

Аннотация. В статье представлено описание результатов применения программы преодоления ксенофобии, которая предусматривает осуществление первичной, вторичной и третичной психопрофилактики. Установлено, что данная психологическая система, предполагает выявление ведущего механизма психопрофилактики, учета факторов, приводящих к ее возникновению, условий и средств блокировки деструкции личности. Полученные результаты подтверждают снижение уровня ксенофобии, под влиянием средств, включенных в систему мер профилактики ксенофобии.

Ключевые слова: ксенофобские тенденции, проявления ксенофобии, толерантности, социально-психологический тренинг, профилактика.